

“O‘TKAN KUNLAR” ROMANI MATNIDA XALQ MAQOLLARI IFODASI

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti maktabgacha va boshlang‘ich ta‘limda xorijiy til 3-kurs 2/23-guruh talabasi
Akbarova Farangiz Lutfillo qizi
Ilmiy rahbar: M.X Erdanova

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani matnida qo‘llanilgan xalq maqollarining badiiy va lingvistik xususiyatlari tahlil etiladi. Maqolda maqollarning romandagi obrazlar tizimini boyitishdagi o‘rni, qahramonlar nutqidagi vazifasi hamda milliy mentalitetni aks ettirishdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida maqollarning matn strukturasi singishib ketish usullari, ularning kontekstual ma‘nolari va stilistik yuklanishi atroflicha o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Xalq maqollari, “O‘tkan kunlar”, Abdulla Qodiriy, badiiy matn, lingvostilistika, paremiya, nutq madaniyati, obrazlilik.¹

Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani o‘zbek adabiyotida alohida o‘rin tutadi. Bu asar nafaqat badiiy jihatdan yuksak, balki til va uslub nuqtai nazaridan ham o‘ziga xos bir xazina hisoblanadi. Romanning asosiy boyliklaridan biri — unda xalq og‘zaki ijodining eng nozik namunalari bo‘lmish maqollarning mohirona qo‘llanilishidir[1].

Xalq maqollari bu avlodan-avlodga o‘tib kelgan, hayotiy tajribaning tilla donalariga aylantirilgan shaklidir. Ular qisqa, lo‘nda, ammo teran ma‘noli iboralar sifatida xalqning dunyoqarashini, aqliy merosini o‘zida mujassam etadi. Qodiriy bu boylikdan juda oqilona foydalangan: u maqollarni romanga mexanik ravishda joylashtirmagan, balki ularni qahramonlar psixologiyasi, syujet harakati va asarning g‘oyaviy yuki bilan uyg‘unlashtirgan.

Bugungi kunda “O‘tkan kunlar” romani ko‘p jihatdan o‘rganilgan bo‘lsa-da, undagi maqollarning lingvistik va stilistik tahlili hali to‘liq tadqiqot obyektiga aylanmagan. Shu sababli mazkur mavzu dolzarb ahamiyat kasb etadi. Maqolada romandagi maqollarni aniqlash, ularni tematik guruhlariga ajratish, kontekstdagi vazifalarini belgilash va badiiy asar tili uchun qanday qiymat kasb etishini ko‘rsatishga harakat qilindi.²

1. ¹ Qodiriy A. O‘tkan kunlar. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2019.

2. ² Qodiriy A. O‘tkan kunlar. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2019.

Maqollarning badiiy matn tarkibiga singishib ketish xususiyatlari haqida soʻz borar ekan, badiiy adabiyotda xalq maqollaridan foydalanish uzoq anʼanaga ega. Biroq har bir yozuvchi bu anʼanani oʻzicha davom ettiradi. Qodiriy maqollarni romanga kiritishda uch xil yoʻldan brogan:

Birinchi yoʻl — maqolni toʻliq va oʻzgartirmasdan qoʻllash. Bu holatda maqol qahramonning nutqida yoki muallif hikoyasida toʻliq shaklida namoyon boʻladi va oʻquvchi uni darhol tanib oladi. Masalan, “It urar, karvon oʻtar” maqolining romandagi qoʻllanilishi shunday xususiyatga ega.

Ikkinchi yoʻl — maqolni kontekstga moslab, biroz oʻzgartirish. Bunday hollarda maqolning asosiy maʼnosi saqlanadi, lekin soʻz tartibi yoki biror soʻz oʻzgartiriladi. Bu usul maqolni yanada organik ravishda matn ichiga singdirib yuboradi.³

Uchinchi yoʻl — maqol maʼnosini yashirincha berish, yaʼni maqolni bevosita keltirmasdan, uning mohiyatini qahramon harakati yoki muallif mulohazalari orqali ifodalash. Bu eng murakkab usul boʻlib, oʻquvchidan yuqori adabiy saviya talab etadi.

Qodiriyning mahorati shundaki, u bu uch usulni bir-biri bilan uygʻun tarzda qoʻllaydi. Natijada matn bir tekisda oqib ketavermaydi, balki turli chuqurlikdagi maʼno qatlamlariga ega boʻladi.

“Oʻtkan kunlar” matnida uchraydigan maqollarni tematik jihatdan bir necha guruhga boʻlish mumkin:

1. Insoniy munosabatlar va sadoqat haqidagi maqollar;

2. Aql va tajriba haqidagi maqollar

Birinchi guruh romanda eng koʻp uchraydigan maqollar guruhidir. Asarning markazida muhabbat va sadoqat masalasi turishi bilan bogʻliq holda, Qodiriy bu mavzudagi maqollardan keng foydalanadi. “Yaxshi doʻst — qoʻl-oyoq, yomon doʻst — bosh ogʻriq” kabi maqollar Otabek va uning atrofida gilar oʻrtasidagi munosabatlarga baho berishda ishlatiladi. Bunday maqollar qahramonlarga oʻz tevarakdagilarni toʻgʻri baholashga yordam beruvchi mezon vazifasini oʻtaydi.

Muhabbat mavzusidagi maqollar esa koʻproq Otabek va Kumushning histuygʻularini, ularning bir-biriga boʻlgan sadoqatini ifodalashda xizmat qiladi. Bu maqollar nafaqat kayfiyat yaratadi, balki oʻquvchiga qahramonlar ichki dunyosiga chuqurroq kirib borish imkonini beradi.⁴

Romandagi katta yoshli qahramonlar, xususan, Yusufbek hoji va boshqa tajribali siymolar nutqida aql-idrok va hayotiy tajribaga oid maqollar koʻp uchraydi. “Aqlli dushman — aqlsiz doʻstdan yaxshi” yoki shunga oʻxshash maqollar ular nutqini boyitib, bu obrazlarning donishmandlik qiyofasini yanada aniqroq chizadi. Bu maqollar

3. ³ Qodiriy A. Oʻtkan kunlar. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2019.

4. ⁴ Qodiriy A. Oʻtkan kunlar. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2019.

asarning taʼlimiy-maʼrifiy qatlamini tashkil etadi. Ular orqali Qodiriy oʻquvchiga hayotiy darslar beradi, biroq buni toʻgʻridan- toʻgʻri nasihat yoʻli bilan emas, balki badiiy uslub orqali amalga oshiradi.⁵

“Oʻtkan kunlar” da hayotning murakkabligi, inson taqdiridagi kutilmagan burilishlar koʻp tasvirlanadi. Shunga mos ravishda, “Koʻz koʻrgan narsani yurak sogʻinadi” yoki “Ajaldan qochib boʻlmaydi” kabi maʼnodagi maqollar ham romanda oʻz aksini topgan. Bunday maqollar koʻpincha qahramonlarning ogʻir lahzalarida, umidsizlik va iztirob paytlarida qoʻllaniladi. Bu maqollar qahramonlar boshiga tushadigan musibatlarga xalqona falsafiy nuqtai nazardan baho berish imkonini yaratadi va asarning tragik ohangini chuqurlashtiradi. Romandagi ijobiy qahramonlar, ayniqsa Otabekning otasi Yusufbek hoji obrazi bilan bogʻliq kontekstlarda mehnat va intilishga oid maqollar uchraydi. “Harakat qilgan — murod topgan” ruhdagi maqollar bu qahramonlarning hayotga munosabatini, ularning faol turmush falsafasini ifodalaydi.⁶

Qodiriy qoʻllagan eng muhim stilistik usullardan biri — maqollarni qahramonlarning individual nutq xususiyatlariga moslashtirgan holda berish boʻlgan. Yozuvchi bu orqali har bir qahramonni alohida til portretiga ega qiladi. Yusufbek hoji nutqi maqollarga eng boy nutq sifatida ajralib turadi. Bu tasodif emas: Yusufbek hoji — hayotni koʻrgan, tajribali, soʻziga usta odam. Uning nutqidagi maqollar koʻpincha uzoq oʻylangan, vaziyatga aniq mos keladi. Shu bilan birga, bu maqollar hoji obrazining chuqurligi va qatlamlilikini oshiradi. Kumush nutqida esa maqollar biroz boshqacha vazifani bajaradi. Ular koʻproq hissiy, yurakdan chiqqan boʻlib, qiz qalbidagi tugʻyonni ifodalashga xizmat qiladi. Bu yerda maqol — mantiqiy xulosa emas, balki hissiyot ifodasi. Hamid va shunga oʻxshash salbiy qahramonlar nutqida ham maqollar uchraydi, biroq bu qahramonlar maqollarni koʻpincha notoʻgʻri yoki oʻz manfaatlariga xizmat qiladigan tarzda qoʻllaydi. Bu usul orqali Qodiriy qahramonning ichki yolgʻonchiligini, ikki yuzlamachiligini koʻrsatadi.

“Oʻtkan kunlar” da maqollar bir necha stilistik vazifani bir vaqtda bajaradi.

Tasvir vositasi sifatida. Maqollar koʻpincha biror vaziyatni, hissiyotni yoki munosabatni ifodalashda boshqa soʻzlar bilan ifodalab boʻlmaydigan aniqlik va loʻndaik baxsh etadi. Qodiriy uzun tavsiflar oʻrniga bitta maqol bilan oʻquvchiga butun bir manzarani koʻrsata oladi.⁷

Kompozitsion qurilish vositasi sifatida. Romanning ayrim bob va qismlarida maqollar kompozitsion tugun sifatida ishlatiladi. Ular voqealar rivojini bir lahza

5. ⁵ Qodiriy A. Oʻtkan kunlar. — Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2019.

⁶ Husanov N. Oʻzbek adabiyotshunosligiga kirish. — Toshkent: Akademiya, 2005.

1. ⁷ Muxtarov A. Badiiy uslub va til. — Toshkent: Fan, 1995.

to'xtatib, o'quvchiga o'ylash imkonini beradi yoki aksincha, keyingi voqealarga zamin hozirlaydi.⁸

Milliy koloritni saqlash vositasi sifatida. "O'tkan kunlar" XIX asr o'zbek hayotini tasvirlaydi. O'sha davrga xos nutq va muloqot uslubini qayta yaratishda maqollar muhim rol o'ynaydi. Ular asarning tarixiy va milliy atmosferasini mustahkamlaydi.

Qahramonlar psixologiyasini ochish vositasi sifatida. Ko'p hollarda qahramon qaysi maqolni, qanday vaqtda qo'llashi uning ichki dunyosi, ruhiy holati haqida ko'p narsani aytib beradi. Bu — Qodiriyning psixologik realizm texnikasining bir qismi.

Romandagi maqollarni lingvistik jihatdan tahlil qilganda, ularning quyidagi xususiyatlari ko'zga tashlanadi.

Leksik xususiyatlari. Maqollarda ko'pincha oddiy, hammabop so'zlar qo'llaniladi. Biroq bu oddiylik sirtqi ko'rinishdir: aslida har bir so'z o'z o'rnida juda aniq ishlatilgan. Romandagi maqollarda arxaik leksemalar ham uchraydi, bu esa asarning tarixiy-lingvistik qatlamini boyitadi.

Sintaktik xususiyatlari. Xalq maqollarining aksariyati ikki qismdan iborat bo'ladi: birinchi qism — shart yoki tasvir, ikkinchi qism — xulosa. Bu parallel sintaktik qurilish romandagi maqollarda ham saqlanadi. Bunday tuzilish maqolga ritmik joziba beradi va uni eslab qolishni osonlashtiradi.

Obrazli qo'llanilishi. Romandagi maqollarning ko'pchiligida metafora, qiyoslash va kinoya kabi obrazlilik vositalari mavjud. Bu ularni quruq didaktik bayondan ajratib, haqiqiy badiiy ifoda darajasiga ko'taradi.

Xulosa qilib aytganda, "O'tkan kunlar" romani — bu nafaqat o'zbek adabiyotining durdonasi, balki xalq maqollarining badiiy matnga singdirilishining namunaviy ko'rsatgichi hamdir. Abdulla Qodiriy maqollardan foydalanishda yuqori mahorat namoyish etgan: u ularni matn ichiga tabiiy ravishda kiritgan, qahramonlar xarakterini ochishda unumli ishlatgan va milliy kolorit hamda tarixiy atmosferani saqlashda asosiy tayanchlardan biri sifatida qo'llagan.⁹

Romandagi maqollarni tematik va lingvistik jihatdan o'rganish asarning yangi ma'no qatlamlarini ochib beradi. Bu esa Qodiriy merosini zamonaviy adabiyotshunoslik va tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganishning naqadar istiqbolli ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Keyingi tadqiqotlarda romandagi maqollarni boshqa o'zbek yozuvchilari asarlaridagi maqollar bilan qiyosiy tahlil qilish muhim natijalarga olib kelishi mumkin.¹⁰

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

⁸ Husanov N. O'zbek adabiyotshunosligiga kirish. — Toshkent: Akademiya, 2005.

⁹ Husanov N. O'zbek adabiyotshunosligiga kirish. — Toshkent: Akademiya, 2005.

¹⁰ Husanov N. O'zbek adabiyotshunosligiga kirish. — Toshkent: Akademiya, 2005.

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2019.
2. Mirzayev T. O'zbek xalq maqollari. — Toshkent: Fan, 1990.
3. Qosimov B. Abdulla Qodiriy ijodi. — Toshkent: O'qituvchi, 1994.
4. Yo'ldoshev Q. Badiiy matn va uning talqini. — Toshkent: O'zbekiston, 2000.
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
6. Husanov N. O'zbek adabiyotshunosligiga kirish. — Toshkent: Akademiya, 2005.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek maqol va matallarining izohli lug'ati. — Toshkent: O'qituvchi, 1978.
8. Irisov A. O'zbek yozuvchilari. — Toshkent: Fan, 1969.
9. Normatov U. Romanning badiiy olami. — Toshkent: Sharq, 2003.
10. Muxtarov A. Badiiy uslub va til. — Toshkent: Fan, 1995.